

КУЛТУРОЛОГИЈА РАТА

Александар Гаталица, *Велики рај*, „Моно и Мањана”, Београд 2012

„Онда уздахнем и кажем себи: овај свет је смандрљан на брзину, у једном лошем тренутку, кад творац или није знао шта ради, или није владао собом.” (стр. 80)

Цитат из новог романа *Велики рај* Александра Гаталице можда најбоље илуструје буру (Први светски рат), која је свом снагом завртела точак историје у првој половини XX века, те тако проузроковала велики потрес разорног интензитета, од којег савремени свет не може ни данас, безмало читав један век касније, потпуно да се опорави.

Први светски рат је добро позната тема, бар када је у питању српска књижевност (нпр. *Дневник о Чарнојевићу* Милоша Црњанског, *Дан шестии* Растка Петровића, *Ујилуена кандидила* Драгише Васића, *Српска трилогија* Стевана Јаковљевића, *Време смрти* Добрице Ћосића итд.). Задржимо се овога пута на *Дневнику о Чарнојевићу* Милоша Црњанског и епској саги *Време смрти* у четири књиге времешног романописца Добрице Ћосића. *Дневник о Чарнојевићу* је лирски роман о психологији човека који је из рата изашао у потпуности промењен, узнемирен, сломљен и изгубљен у новом поретку ствари. Акценат је, значи, стављен на емотивни доживљај ратних сукоба. С друге стране, када је реч о историјској саги *Време смрти*, не можемо а да се не упитамо има ли читаоца који захваљујући управо овом Ћосићевом роману није осетио нескривено задовољство због пробуђене свести о националној припадности, а напослетку није ли се у сваком од нас јавило зрнце сујете, које нас наводи да малчице ликујемо над судбином „туђинаца”.

Ако с оваквим читалачким искуством приступимо читању Гаталициног романа, сасвим сигурно ћемо остати више него изненађени.

Гаталица врло вешто, користећи интертекстуалну методу, кореспондира са делима других писаца. Тако у шизофреном генералу српског порекла Светозару Боројевићу фон Бојни, који ратује под заставом Аустроугарске монархије, али никада не може да заборави своје право порекло (заго и носи две униформе, те јаше два коња), ишчитавамо поетику *Сеоба* Милоша Црњанског, хронолошки приступ обради историјских чињеница у дослуху је с Ћосићевим романом, док заједничка солунска ноћ мајора Татића и британске болничарке Анабел Валдан, у којој језичко неразумевање није препрека духовном и телесном спајању, недвосмислено асоцира на представу о другом, коју је у својим романима обрађивао Слободан Селенић.

Имајући све ово на уму, с правом ћете се упитати о правом разлогу за читање овог романа. Шта је то што Гаталицу чини оригиналним,

односно по чему се његов приступ обради добро познате теме разликује од поменутих романа? У наредних неколико редова покушаћу да одговорим на то питање, јер мислим да је Гаталицин роман, управо због тог новог и оригиналног приступа обради познате теме, заслужио своје место у историјско-теоријском контексту српске књижевности.

Роман *Велики рај* садржи три основна слоја – историјски, политички и културолошки. Историјски се временски и просторно поклапа с Првим светским ратом. Осим тога, сви историјски учесници подједнако су заступљени, према снази и значају свог удела у сукобу (Немачка, Аустроугарска, Француска, Русија, Енглеска, Србија, Турска, Америка), као и сви друштвени слојеви (цареви, политичари, лекари, уметници, трговци, остали грађани). Уз историјски аспект везан је и политички – слабљење или пропаст монархија и њихових суверена (Аустроугарска, Русија), те ступање на светску позорницу неких нових друштвено-социолошких појава (Хитлер, Троцки, бољшевици у Русији). Овако пластично приказана композициона схема може нас веома лако навести на погрешан закључак да Гаталица пише историјску сагу утемељену на добро познатим чињеницама. Међутим, управо је супротно. Писац познатим историјским личностима додељује особине и карактеристике књижевних ликова, те их тако приказује у једном потпуно другачијем светлу, које подразумева да историјски утемељене чињенице буду у некој врсти позадинског плана. Тако, на пример када говори о Романовима, акценат ставља на сан цара Николаја о томе како се са породицом обрео пред стрељачким водом пијаних бољшевика. Сан је толико моћан да цар цео свој живот у заточеништву управља према њему (два пута покушава да се убије).

Посебан, а по мом мишљењу и највреднији аспект овог романа је онај који говори о Великом рату са културолошког становишта. Велики рат је за Гаталицу, пре свега, симбол пропасти цивилизације, јер борба за голи живот поништава сваки облик нормалних и природних међуљудских релација. У том смислу треба обратити пажњу на неколико занимљивих епизода. Прва говори о немачком војнику Штефану, који је у борби за властити живот допустио да његов „ратни” пријатељ, Пољак Станислав Виткјевич, погине на најсуровији могући начин. У другој упознајемо младог француског официра Жермена, који ће се након неколико дана проведених на бојишту, окружен само лешевима, заувек променити. Ништа мање потресна је и епизода у којој рањени Ирац Џон Хамилтон успева да се спасе играјући фудбал са сопственим полумртвим телом. Напоследку, ту је и епизода у којој руски рањеници у бунилу причају немачки, односно рецитују познате Гетеове стихове. Бришу се све језичке и културолошке баријере, јер човек је просто само човек: „На истом језику се јауче, на истом језику се умире – и на истоку и на западу.” (52) И то је основна порука овог романа – у Великом рату умире човек пре свега, без обзира на националну или верску

припадност, а као последица његове смрти, умире постепено и читава савремена цивилизација.

Паралелно са Великим ратом који се одиграва на историјској сцени (спољашњи план), акценат је стављен и на унутрашњи план (битка са самим собом). Свако води сопствену борбу са унутрашњим демонима, те стварним или имагинарним личним непријатељима. Тако је за авијатичара Фрица Крупа у питању лични рат против Пикаса, који га је као младог сликара сурово одбацио.

Посебну целину чине и потресне приче ратног дописника Ферија Пизана, извештача са српског фронта. Он пише о српској деци која 1916. године на Крфу организују тучу, која траје малтене до смрти, те о судбини извесног Димитрија Лекића, који се игром случаја обрео у Француској. И након његове смрти, његовом побратиму стизале су разгледнице исписане покојниковим рукописом о срећном животу који је наводно водио.

Подједнако су занимљиве и епизоде о уметницима. Контраверзни песник и драматург Аполинер и у рату чезне за „идеалном драгом”. У потрази одлази толико далеко да свакој својој девојци тражи да му у писму шаље интимно рубље и друге мале, перверзне доказе безграничне љубави. Српског песника Владислава Петковића Диса упознајемо као избеглицу у Паризу. Жељан куће и породице, одлучује да се врати у домовину. Веш који увече спакује у кофер, ујутро на волшебан начин осване мокар. На тај начин, песник је био приморан да повратак кући одложи за неколико дана, али судбини ипак није успео да умакне. Његов брод „Италија” је торпедован, а песник се утопио. Интересантна је и епизода посвећена немачком оперском певачу Дитеру Уису, који се од брилијантног извођача Моцартовог *Дон Ђованија* транспоновао у забављача који подиже морал немачкој војсци на фронту. Певање је одавно престало да му причињава задовољство, а убрзо потом уследио је и његов коначни, прво морални а онда и „певачки”, пад.

Епизоде о обичним људима без обзира на њихову националну или верску припадност, као и епизоде које се односе на уметнике и уметност уопште, по мом мишљењу најбољи су делови овог романа. Пуне су емотивног и драмског набоја, те доводе до тако неопходне читалачке катарзе. Њима је буквално све речено о томе какве је последице Велики рат оставио на савремено и будуће човечанство. Историјско-политички аспект романа могао је и да се изостави, а да дело не изгуби на својој вредности. Можда би снага овог Гаталициног романа у том случају била и знатно већа, јер овако смо добили превише широк спектар ликова чије испреплетане судбине није нимало лако пратити кроз неких петстотинак страница. У појединим моментима губи се приповедачка нит, пажња попушта и роман делује помало расплинато. То је уједно и моја највећа замерка овом делу. Али, ипак, једно је сигурно, Гаталица

је овим романом показао да је Велики рат нека врста нове прекретнице у савременом свету (еквивалент библијског потопа), која још једном доноси корените промене у развоју човечанства: „Ја сам Арчибалд Рајс и још се надам да ће нови свет бити праведнији од старог, иако не знам шта ме још држи у том уверењу кад сам као криминолог видео да се ништа на људској души, баш као ни на телу није променило, ма каквом да га напору или погибелји изложиш...” (479)

Питање је да ли ће до тих промена заиста доћи. Судећи по досадашњем искуству, мала је вероватноћа да заиста хоће, јер човек се након сваке промене поново тражи и изграђује, али увек наилази на исту препреку – самог себе. У томе се Гаталица, чини ми се, слаже с Момчилом Настасијевићем, који је у свом есеју *У одбрану човека* (први пут објављен у часопису *Пут* 1933/34) записао: „Корен, дакле, и добре и зле коби човекове је у томе што, родив се извитоперен, неизграђен, ненађен на своје неизбежном путу тражења, изгуби се и изопачи, јер се није изградио и нашао.”¹

Свејлана МИЛАШИНОВИЋ

---

¹ Момчило Настасијевић, *У одбрану човека*, Сабрана дела, књ. IV, прир. Н. Петковић, Дечје новине – Српска књижевна задруга, Г. Милановац – Београд 1991, стр. 114.